

Гудінова І. Л.,

наукова співробітниця

Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОГНІТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ У МАЙБУТНІХ ОСВІТЯН В ЕПОХУ ЗМІН

Постановка проблеми. В навчальному процесі центральне місце займає вміння працювати з навчальною та науковою літературою, як джерелом знань. Тобто, вміння сприймати, аналізувати, виокремлювати головний смисл, створювати мнемонічну схему зберігання в пам'яті. Майбутній вчитель чи вихователь повинен мати сформовану операціональну компетентність, як невід'ємну складову читацької компетентності.

Мета даної публікації – вивчення особливостей формування когнітивних операцій розуміння тексту у майбутніх освітян.

Викладення основного матеріалу. Однією з домінуючих цілей професійного зростання майбутнього педагога, є оволодіння когнітивними операціями розуміння тексту, які наблизять його до швидкого, повного, глибокого сприйняття смислу навчальної чи наукової інформації. Відтак, сформована здатність оволодівати смислом нової інформації, буде пропорційна здібності до когнітивної економії при її відтворенні. Добре володіння операційно технічним складом читання передбачатиме додатковий ресурс на подолання новизни.

Вчені відзначають, що в процесі розуміння тексту відбувається утворення деякої ментальної структури, тобто, «семантичного комплексу», що має функцію узагальнення і стає «опірним пунктом».

Жинкін Н.І. слушно наголошував, що слова можуть бути перетвореними у смисли, а смисл - це код. А.Р. Лурія, «схоплення смислу цілого тексту починається з пошуку та виділення окремих смислових текстових «ядер», «пакетів інформації» [4]

Далі ,володіння стратегіями переробки текстових форм потребують скоріш когнітивного, аніж абстрактно-семантичного опису. Тому дії й взаємодії, стратегічні організації потребують планування та контролю, інтерпретацій і розумових висновків стосовно попередніх, теперішніх, майбутніх текстів. Компетентний реципієнт чітко уявляє особистісні, життєві та пізнавальні цілі, внутрішню програму дій і разом з тим знає, як досягти цих цілей, як здійснити й коригувати за потребою програму своїх дій [1] Бо як відомо, добре володіння операційно-технічним складом розуміння передбачатиме додатковий ресурс на подолання новизни, тобто когнітивну економію.

А.А. Смирнов основними прийоми за допомогою яких здобувається найглибше розуміння вважав: 1) розбивка тексту на смислові частини

(виділення опірних пунктів); 2) співвідношення в розумі з уже існуючими знаннями; 3) співставлення, структурування частин тексту між собою; 4) використання наочних форм чи образів запису; 5) переклад на свою мову [5].

А.І. Луцьков підтримував цю ідею вважаючи, що створюється більша система зв'язків де відбувається краще засвоєння понять взятих в парі, так і на засвоєння самих елементів визначень “упакованих” в більш контрастні структури парного визначення [5]

В свою чергу Ч. Харіс виділяє 4 основні види операцій, за допомогою яких і здійснюється розуміння тексту: 1) переклад чи утворення метафоричних висловів та інше; 2) резюмування; 3) виявлення задуму автора; 4) зв'язок виконаних дій із значенням слів, установленими в процесі перекладу. Окрім того, що Ч. Харіс зводить розуміння цілого тексту до визначення значень слів, що складають його, ігноруючи їх контекстну детермінацію, і зовсім не конкретизує моменти інтелектуального циклу, які реалізують здійснення приведених операцій [8].

У спільній роботі А.А. Смирнов і Н.А. Менчинська вважають, що зрозуміти що-небудь це означає співвіднести предмет чи явище до певної категорії, з'ясувати причину та і наслідків явища, прослідкувати логічне підґрунтя сприйманого, розкрити об'єктивні дії людей, мотиви та їх, вчинки, зміст, який йому надається. Критеріями розуміння в цих випадках виступають: а) переказ словесного матеріалу своїми словами; б) відповіді на запитання, поставлені експериментатором; в) виконання дії у наслідок розуміння [6].

Далі, А.А. Смирнов, студентам для кращого запам'ятовування текстового матеріалу рекомендував користуватись наступними прийомами: 1. По - перше, складання плану, яке включає розбивку тексту на частини, групування думок і виокремлення смислових опірних пунктів, які утримують головне; 2) співвіднесення з досвідом та знаннями; 3) співвіднесення різних частин тексту одне з одним; 4) використання образів чи наочних матеріалів; 5) переведення на свою мову [7].

Н.І. Жинкін основним положенням своєї теорії вважав, що смислові структури існуючі в мисленні і сформульовані у досвіді реципієнта основані на системах денотатів і пов'язані між собою предметними відносинами. Вони не лінійні, а багаторівневі, один і той же денотат залучений до різних систем та відношень буде нести різні смисли. І запропонував алгоритм:

- 1) виділити іменні сполучення;
- 2) розбиття цілого тексту на фрагменти;
- 3) побудова іменних ланцюжків в середині фрагменту;
- 4) підбір цих ланцюжків.

Для нашого дослідження стають базальними складові когнітивних операцій переробки текстової інформації визначених Н.В.Чепелевою. А саме, такі обслуговуючі їх макрооперації: 1) семантичне орієнтування в змісті тексту; 2) структурування та переструктурування її; 3) згортання та розгортання смислу. І мікрооперації: 1) порівняння; 2) смислове групування матеріалу; 3) смислове членування; 4) стиснення та семантичне зважування інформації. Іншими словами відбувається структурування та переструктурування інформації, що є запорукою глибокого проникнення до смислу повідомлення.[7].

Тут відбуваються такі когнітивні операції розуміння тексту, як: порівняння (зіставлення, заміщення, ототожнення); аналіз, стратифікація (поділ інформації на основну і додаткову, вилучення третьорядної інформації); синтез (визначення місця частин у структурі цілого, поєднання частин на основі внутрішніх та зовнішніх зв'язків); узагальнення (виявлення смислових зв'язків між частинами, ієрархізація, стратифікація); трансформація та конкретизація (структурно графічні систематизатори, перелік об'єктів, пояснення через конкретні форми проявлення узагальненого); класифікація (поєднання в класи більш високого рівня, від якого легко перейти до підкласів).

Розуміння і смисл виступають засобами аналізу тексту.

При зверненні до тексту, смисл починає виступати як одна з фундаментальних категорій. Поняття смислу охоплює широке коло різноманітних явищ: від смислу життя до знакового відображення. Тому найбільш загальною ознакою даного поняття його віднесеність в першу чергу до ментальної, а не мовної царини.

Чим вищий рівень мовної одиниці, тим значимий смисловий компонент у семантичній сфері. Смисл виконує функцію значення.

1. При породженні тексту саме смисл програмує підбір та розподіл мовних одиниць, програмуючи тим самим увесь текст. 2. Смисл – результат декодування, та його засіб, тобто, при розумінні виникає потреба в осмисленні інформації. 3. Смисл інтердисциплінарне явище дійсності – матеріальної, ментальної, соціальної царини та ін. [2].

Висновки. Виникнення операціонального смислу стає необхідним для досягнення більш-менш лаконічного визначення – смислу та для дослідження його розвитку (смислоутворення). Смисл у здорової людини здатен тільки удосконалюватись і розширюватись, а не регресувати.

Саме навчальний текст стає базальним для студента по декільком причинам: 1. Це першоджерело з якого він дізнається про безліч фактів необхідних йому у навчанні та роботі. 2. В цих текстах існує перевага

когнітивного аспекту. 3. Відбувається здобуття комунікативної та мовної компетентності (створення свого галузевого “фонду текстів”). 4. Відбувається міжтекстовий діалог, який відзначений наявністю широкого діапазону смислових діалогічних взаємин текстів, що знаходяться не в єдиному (галузевому) смислово-просторі. 5. Риторичність таких текстів полягає у думці авторитетного вченого чи автора. 6. Універсальність практичного застосування теоретичних розробок, тобто, поєднання навчальної і практичної діяльності. 7. Очевидна актуальність здобутих знань.

Література

1. Исследование стратегий решения задач в зарубежной психологии. Вопросы психологии. 1972. №5. С.174 – 176.
2. Козиева И.М. “Смысл” и “значение” в наивной семиотике. Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва: 1994. 85 с.
3. Луньков А.И. Учебный текст как объект восприятия и усвоения (построения методов понимания): Дис. канд. психол. наук: 19.00.01. Москва: 1988. С.74.
4. Лурия А.Р. Язык и сознание. Ростов н\Д.: “Феникс” 1998. -416 с.
5. Смирнов А.А. Избранные психологические труды: В 2 т. Педагогика, Москва: 1987. Т. 2: Психология запоминания. 294 с.
6. Смирнов А.А. Избранные психологические труды: В 2 т. Педагогика, Москва: 1987. Т. 2: Психология запоминания. 236 с.
7. Чепелева Н.В. Психологія читання тексту студентами вузів. Київ: Либідь, 1990. 100 с.
8. Harris Ch. Measurement of comprehension of literature. - In: School Report 1948 Vol. 51.

Гурлева Т. С., кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця лабораторії консультативної психології і психотерапії Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА УЧАСНИКАМ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ПІДВИЩЕННІ МЕДІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ В КРИЗОВИХ УМОВАХ ЖИТТЯ

Постановка і стан розробленості проблеми. До складної соціально-політичної та економічної ситуації в Україні, війни на Сході країни, інфодемії додалася пандемія коронавірусної інфекції COVID-19, загроза довготривалого карантину і поширення мутованою вірусу. У такий кризовий період надзвичайно гостро постало питання збереження психічного та психологічного здоров'я населення, зокрема учасників освітнього